

— Посохов С.И. (Украина)
— Posohov S.I. (Ukraine)

МЕТАМОРФОЗИ ІСТОРИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Полісемантичність історичної термінології – давно відомий факт, втім, як і вельми вільне використання тих чи інших термінів в історичних дослідженнях. Вже у цьому виявляється, на думку одних, мультипарадигмальність історичної науки, а, на думку інших, – аморфність її наукових норм. І все ж, правила так званої «суворой науки» примушують професійних істориків все більше уваги приділяти тлумаченню термінів. На сьогодні з'явилося чимало словників історичної термінології¹. В цьому ряду серед перших стоїть робота М. А. Барга «Категории и методы исторической науки» (М., 1984). Безумовно, це не термінологічний словник в повному сенсі слова, оскільки автор обмежився лише декількома термінами. Як відзначив сам М. А. Барг «оказавшись перед необходимостью отбора из всей совокупности категорий лишь некоторых из них, автор отдавал предпочтение категориям, наименее разработанным и остающимся предметом дискуссии»². До того ж, сама побудова книги не дуже нагадує словник, оскільки кожному терміну відведено окремий розділ, а в другій частині праці представлені «теории ряда фундаментальных процессов в истории средних веков и первого периода новой истории»³. Скоріше ми маємо книгу методологічного характеру, в якій акцентовано увагу на найважливіших, з точки зору автора, категоріях та їх пізнавальних можливостях. Однак, в певному сенсі, саме ця праця задала «термінологічний вектор» розвитку історіографії, коли дискусії в середовищі історіографів часто ведуться навколо тлумачення термінів. У цьому зв'язку виникла також розмова про те, а чи є у історичної науки «свої» терміни і як впливає на її статус запозичення понять з інших галузей знання. Останнім часом все частіше історики ведуть

1 Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К., 2002; Історіографічний словник. Х., 2004; Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. М., 2014 и др.

2 Барг М.А. Категории и методы исторической науки. М., 1984. С. 3

3 Там само.

розмову не стільки про «поняття», скільки про «метафори», тим самим визнаючи стильовий вимір історіописання й підкреслюючи особливості історії «як не зовсім суворой науки». Дійсно, пізнання минулого має чимало специфіки. Серед іншого, воно щільно пов'язано із процесами, які відбуваються в масовій історичній свідомості. Як відомо, в історичних уявленнях чимало того, що визначається сучасним моментом. Також не дивно, що минуле малюється різними фарбами в залежності від розуміння людьми суспільних перспектив та бажаної мети («ідеологічний підтекст» за Х. Вайтом). Та чи інша «центрація» обумовлюють відповідну значущість конкретних подій, а також бачення тенденцій, які, за великим рахунком, в цьому випадку можна поділити на песимістичні та оптимістичні⁴. Певну спрямованість процесу пізнання минулого, а, головне, розташування аксіологічних акцентів при осмисленні його результатів, задають саме різні метафори, які являють собою мовну форму, яка містить у собі гіпотезу та пізнавальну модель⁵.

Як уже зазначено, про метафори як епістемологічні категорії, які визначають процеси пояснення та моделювання минулого, останнім часом говорять все частіше. Цьому сприяли праці П. Рікьора та В. Вжосека, які присвячені проблемам інтерпретації та актуалізації минулого. Зокрема, В. Вжосек так позначив завдання епістемології історії: «...в'яснить, каким образом метафоры в культуре, их изменчивость или устойчивость, обуславливают своеобразие исторического мышления, а как следствие – «природу» историографических образов мира, создаваемых историческим письмом»⁶. На нашу думку, саме вибудовування сенсів (формування «нових метафор»⁷), які б дозволяли гармонізувати людську спільноту і у вузькому, і у широкому розумінні цього слова, може вже сьогодні називатися основною соціальною функцією історії⁸.

4 Див.: Посохов С.И. Исторический оптимизм и современная культура: вместе или врозь? // Люди и тексты. Исторический альманах. Информационное пространство истории. М., 2014.

5 Вжосек В. О смысле и назначении метафоры в гуманитарных науках // История и современность. 2005. №2. С. 23, 25.

6 Вжосек В. Культура и историческая истина. М., 2012. С. 43.

7 За словами В. Вжосека, «нові метафори» є «локомотивами світоглядних цінностей» (Там само).

8 Див.: Посохов С.И. «Своевременные размышления» о теориях памяти, типах культуры и смыслах истории // Харківський історіографічний збірник. 2013. Вип. 12.

В тому числі такою важливою метафорою є «історична справедливість»⁹. Чимало істориків (явно чи ні) перебувають у полоні цієї метафори, оскільки вона задає спрямованість їх творчості. Втім, у словниках історичної термінології це поняття відсутнє. Вочевидь, його відносять до кола тих, які фігурують в межах «соціально орієнтованої історії», які «обслуговують масову історичну свідомість». Однак такий підхід актуалізує питання про соціальні функції історії і, при послідовному розгляді, фіксує умовність межі між «суворою» та «соціально орієнтованою» історією.

Історична справедливість та історична пам'ять. Історична пам'ять часто емоційно забарвлена, в ній відчутно фіксується велич тріумфу та грікота поразки, гідні й ганебні «діяння». Чимало місця займають також «образи» й засновані на них надії на «помсту». «Генетична» пам'ять закликає нас зберегти «духовний історичний спадок», який часто сповнений саме такими сенсами. Як тут не згадати знамениті слова героя книги Шарля де Костера «Легенда про Уленшпігеля»: «попіл Клааса стукає у моє серце». Іншими словами, на стан історичної пам'яті часто впливає не стільки бажання відновити історичну справедливість, скільки обурення з приводу несправедливості, яка сталася у минулі роки (що за певних обставин може обернутися спробою здобути реванш). І таких прикладів можна навести чимало, в тому числі пов'язаних із інтерпретаціями історичних подій. Як відзначає Р. Тоштендаль, «исторические уроки формировались на основе прошлого нации, к которой принадлежал автор, основываясь на каноне несправедливостей, какие эта нация претерпела, а также героических ответов на все вызовы»¹⁰. І сьогодні висловлюються думки, наприклад, про те, що розстріл поляків в Катині був виправданий як помста за тих червоноармійців, які загинули в Польщі в 1920 р.¹¹, а хтось дозволяв собі писати про те, що євреї в Бабиному Яру відповідали за свою участь у колективізації¹². Особливо яскраво це прагнення спостерігається у варіанті «пробудження пам'яті тих менших, які емансипуються».

9 Серед небагатьох публікацій на цю тему див.: Историческая справедливость - это вредная химера: Круглый стол. 2013. Режим доступа: <http://www.echo.msk.ru/blog/publicpost/1056684-echo/>

10 Тоштендаль Р. Профессионализм историка и историческое знание. М., 2014. С. 17.

11 См.: Святославский А.В. Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. – М., 2012. С. 301.

12 Там само.

Як відзначає П. Нора, в цьому випадку часто спостерігається перехід від скромної пам'яті, яка лише просить визнання, поваги та хоче увійти до великого нарративу колективної історії нації, до пам'яті, яка звинувачує й знищує цю історію, нав'язуючи замість загальної інтерпретації свою упереджену й однобічну думку, нетерпляче вимагаючи надати своїй версії минулого офіційний статус та захистити її стіною закону¹³. Події останнього часу в Україні, які пов'язані із зруйнуванням пам'ятників та прийняттям відповідних законів, можна навести в якості відповідного прикладу. Втім, про могутній потенціал метафори «історична справедливість» свідчать стратегії меморіалізації, які реалізуються сьогодні в різних країнах. Вони мають дещо іншу форму, але стоять у цьому ж ряді. Зокрема, побоювання, що суспільний резонанс навколо спогадів про ті, чи інші історичні події та осіб може обернутися порушенням балансу інтересів різних груп людей, сприяє політиці «забування». Про це пише П. Нора: «Мы видим этот процесс в действии, когда, скажем, государство отказывается от чествования битвы при Аустерлице, в котором принимала участие вся Европа, под тем предлогом, что оно прославляет колониальную политику Наполеона. Или когда власти решают не отмечать 400-летие со дня рождения Корнеля, потому что члены его семьи будто бы были связаны с трансатлантической работоторговлей»¹⁴. Однак, вочевидь, рельєфніше роль зазначеної метафори виступає, звичайно, не в політиці «забування», а саме в комемораційних практиках. Хоча в цьому випадку метафора незмінно пов'язана з «священним обов'язком пам'яті», вона може бути наповнена протилежними сенсами: виступати в варіантах спасіння від забуття (як такого, що є «незаслужено забутим»), прямого прославлення (як «справедливо удостоєного»), каяття за зроблене (як «каяття за несправедливість»).

Лише частково можна прийняти твердження І. Іонова про те, що «...объяснительные схемы истории возникают главным образом у страдающих людей в неблагополучных обществах, нуждающихся в социальной мобилизации. Для этого изыскиваются символические ресурсы культуры, которые интерпретируются как опыт истории»¹⁵. Звичайно, соціальні

13 Нора П. Расстройство исторической идентичности // Мир истории: электронный журнал. 2010. №1. Режим доступа: <http://www.historia.ru/2010/01/nora.htm>

14 Там само.

15 Ионов И.Н. Идентификационная, коммуникативная и когнитивная составляющая цивилизационных представлений // История и современность. 2007. №2. С. 83.

катаклізма актуалізують проблему вибору вектора суспільного розвитку (який обов'язково співставляється з попереднім вибором), однак й у «благополучних обществах» така проблема залишається вельми гострою, оскільки пошук сенсу історії (осмислення досвіду) є засобом свідомого просування уперед. Це стосується як індивідуального, так і колективного досвіду. Міркування про відповідальність людини перед історією П. Рікбор поєднує з поняттям «справедливої пам'яті». Розробку ідеї справедливої пам'яті він навіть назвав своїм громадянським обов'язком. В праці «Пам'ять та забуття» він відзначив: «Именно справедливость, выявляя назидательное значение травмирующих воспоминаний, превращает память в проект, и именно сам проект справедливости придает долгу памяти форму повелевающего будущего»¹⁶. Розвиваючи цю думку, П. Рікбор звернув увагу на те, що справедливість говорить про звертання до іншого, що ідея обов'язку невіддільна від ідеї наслідування, але на цій підставі не треба судити історію та вимагати «повернення збитків».

Історична справедливість та історична істина. Тривалий час позитивістські настанови націлювали історика на пошук істини, яка поєднувалася із поняттям «історична правда». Такий погляд отримав широке розповсюдження в радянській історіографії. Більше того, не обмежуючись виявленням «істинних фактів», радянські історики, під впливом марксизму, акцентували увагу на ролі історичних закономірностей. Підкреслимо, що ці історичні закономірності, які «невпинно» прокладали собі шлях, апріорі виглядали «справедливими». В даному контексті нерідко йшла мова також про «історично виправдані» дії людей. Втім, і в масовій свідомості «історична правда» грала й грає вельми помітну роль. Можна стверджувати, що розгляд й відбір історичного матеріалу в цьому випадку відбувалося шляхом прикріплення символічного ярлика з такою назвою. При цьому різні групи людей по різному можуть маркувати одні й ті ж події. В цих діях можна побачити чимало емоційного, категоричного, контраверсійного. Не випадково, прихильники «наукової істини» намагалися відмежуватися від простонародних трактувань подій.

Сьогодні вже не прийнято протиставляти історію (як «об'єктивну» та «неупереджену») пам'яті (як «суб'єктивну» та «фрагментарну»), історію-

16 Рикер П. Память, история, забвение. М., 2004. С. 127. Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/07.php

писання бачиться однією з форм культурної (соціальної) пам'яті. Разом із тим, фіксуються й відмінності.

Складні стосунки пам'яті й історії проаналізовані П. Нора. Відомо його твердження про те, що «історія вбиває пам'ять». Мається на увазі, що стандартизовані знання про минуле, які культивуються через ЗМІ та систему освіти, не дають змоги розвиватися усно-сімейним переказам. Однак скоріше слід казати про симбіоз пам'яті та історії, про спрямовану дію історії на пам'ять. В тому числі такий вплив відбувається за допомогою метафори «історична пам'ять», яка є системоутворюючою в межах «нормативного знання» (в масовій свідомості саме такі «незмінні», «схвалені», «затверджені» знання символізують науку та освіту). Не завжди в явному вигляді, таке «нормативне знання» виступає своєрідним синонімом поняття «історична істина». Частіше це виявляється в моральних закликах – «віддати належне», «розташувати все на своїх місцях». «Нормативне знання» сконцентровано в підручниках, які мають отримати не лише професійне, але й суспільне схвалення. «Переписування історії» на вимогу суспільним настроєм особливо наочно на прикладі шкільних підручників з національної історії, де прописні істини символізують «справедливу пам'ять». Виходячи з векторів суспільного розвитку, які декларуються в різних політичних стратегіях та програмах, формуються пантеони національних героїв та списки пам'ятних дат, які, в свою чергу, визначають перелік загальнонаціональних свят. Однак утвердження «історичної справедливості» в ряді випадків виявляється не лише в творчих практиках, які спрямовані на збільшення кількості «істинного знання», але й в «очищенні» його від знання «хибного». Останнє породжує заборони, викриття, нівелювання «хибних» орієнтирів, героїв, інтерпретацій (здаємо в цьому випадку не тільки про свідомо зруйновані пам'ятники, але й про спалені книги). Звичайно, такі дії можуть стимулюватися як на рівні державної політики пам'яті, так і виправдовуватися на рівні масової історичної свідомості (потрапляючи до категорії «справедливого» й власне символізуючи «перемогу історичної справедливості»).

Аксіологічне наповнення метафори «історична справедливість», здавалося б, в сучасних умовах виключає її з арсеналу «суворої науки», робить її ознакою тієї історичної науки, яку називають «соціально орієнтованою». Однак, на наш погляд, це не так. І справа не тільки в тому, що вона неявно присутня в сучасних наукових побудовах та може бути співвідне-

сеною із поняттям «парадигма». Як зазначив Ж. Ліотар, «Народ спорит сам с собой о том, что справедливо, а что нет, точно так же, как сообщество ученых о том, что истинно, а что ложно. Первый накапливает гражданские законы также, как второе – научные; первый совершенствует правила своего консенсуса через посредство конституционных положений так же, как второе пересматривает их в свете своих знаний, производя при этом новые «парадигмы»¹⁷. Метафора «історична справедливість», на наш погляд, працює в межах так званої «суворої науки» в тому плані, що передбачає урахування всіх обставин, які обумовлюють наше розуміння історичних подій. До певної міри з нею співвідноситься принцип додатковості, оскільки історична справедливість в межах суто наукового підходу передбачає, що пануюча думка не є єдино можливою. В цьому випадку зазначена метафора скоріше працює як принцип.

Звичайно, наука за визначенням належить до тернарних культурних систем (як зазначив Ж. Ліотар, наука є антимодель сталої системи¹⁸). Відповідно, можна наполягати на своїй правоті, але це не гарантує успіх. Поле науки засівається зернами сумніву, «єдино вірне вчення» погано приживається на цьому полі. Однак і в науковому співтоваристві можна спостерігати дії, які вочевидь базуються на своєму розумінні «історичної справедливості». Такі приклади обумовлені бажанням закріпити свою «наукову правоту» позанауковими засобами (як варіант – посиланнями на традицію, «справу вчителів» і т.п.), переконанням в «прогресивності» тієї чи іншої парадигми всупереч аномаліям, на які, зазвичай, вказують наукові опоненти. Втім, можна й треба йти глибше. Вчені також живуть у просторі сенсів, які є характерними для сучасної їм культури. Більше того, значною мірою саме вони конструюють сенси у відповідь на запити часу. На думку Ф. Анкерсмита «сейчас, можливо, почалась нова епоха в історіописанні, в которой значение более важно, чем реконструкция и генезис; эпоха, в которой историки пытаются обнаружить значение множества глобальных противоречий в нашем прошлом, отделяя их от их устарелости и демонстрируя их современность»¹⁹. Таким чином, він стверджує, що метафоричний вимір в історіописанні є більш сильним,

17 Ліотар Ж. Состояние постмодерна. М., 1998. С. 76. Режим доступу: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt_with-big-pictures.html

18 Ліотар Ж. Состояние постмодерна. М., 1998. С. 152. Режим доступу: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt_with-big-pictures.html

19 Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры. М., 2003. С. 340.

ніж буквальне, або фактографічне, та передбачає, що наше ставлення до минулого й розуміння його в майбутньому буде мати скоріше метафоричний, ніж буквальний характер²⁰.

Історична справедливість як знаряддя політичної практики. Влада легітимізує себе шляхом утвердження в суспільстві думки про справедливість своїх рішень та дій. Застосована нею сила має розглядатися саме як «справедлива сила», інакше мову ведуть про «диктатуру» та «тиранію»²¹. Кредит довіри до влади напряму пов'язаний із домінуванням метафор порядку та справедливості. Як тут не згадати відому фразу Гегеля – «все дійсне розумне, все розумне – дійсне».

З історії відомо чимало випадків, коли метафора «історична справедливість» ставала дієвим знаряддям для консолідації та цілеспрямованих дій значних мас людей. Достатньо згадати хрестові походи, які обґрунтовувалися тим, що слід покарати винних у стражданнях Христа, різні історії повернення «одвічних земель» та боротьби за «свій» спадок. Активніше метафора працює в просторі бінарної культури, оскільки частіше поєднана з консервативними ідеями та діями, які спрямовані на «повернення до минулого». В цьому випадку, минуле ідеалізується, протиставляється сучасному, а збереження традицій й усталених правил бачиться як «свята мета». Такого роду ідеологічні програми спрямовані на те, щоби віддати «належну шану героям минулого», а політична практика відрізняється неприйняттям новацій, пошуком ворожого та чужинців. В масовій свідомості формується культ «славних предків» й жертвності заради «споконвічних ідеалів». Такий підхід переважно є антиісторичним, оскільки спостерігається спроба надати окремим історичним фігурам і подіям сакральний характер, визнати «їх правоту» на всі часи, а значить – вивести за межі історичного процесу. Як правило, озвучують такі ідеї представники тих соціальних та субкультурних груп, історичний час яких вже минув. По суті, їхні декларації – це відповідь на смертний вирок, який їм проголосила сама історія. Трагізм власного стану залишається їм незрозумілим. Втім, з часом, ті з нових консерваторів, хто буде пояснювати їхню долю, можуть нагородити їх статусом «жертв, які були принесені на святий вівтар», або з «каїновою печаткою» можуть намагатися викреслити їх з історії.

20 Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры. М., 2003. С. 341.

21 Див.: Рикер П. Память, история, забвение. М., 2004. С. 379 й далі. Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/07.php.

Однак метафора «історична справедливість» працює не тільки у напрямку до «бажаного минулого». За певних обставин вона може сприяти формуванню уявлень про майбутнє й навіть виробленню програми модернізації. Зокрема, міркування про «історичні» та «неісторичні» народи можуть спонукати до проведення модернізаційних реформ, щоби «наздогнати й обігнати» інших, які на попередньому історичному етапі вирвалися уперед, здійснити те, що не вдалося попередникам через різні історичні обставини. Порівняння («заради справедливості») з іншими народами та епохами може сприяти пошуку й розвитку своїх переваг, специфіки, пріоритетів. В цьому випадку ми можемо зустрічати «справедливу критику» минулого, приклади каяття за злочини (які ті, хто кається, не здійснювали) й публічних актів прощення. Нерідко такий рух уперед пов'язаний із «відштовхуванням від минулого», коли історична справедливість «вимагає» назвати й засудити «всіх винних» у виборі «помилкового» історичного шляху, який привів до «трагічних історичних помилок». Такі заклики також антиісторичні, оскільки історія не знає помилок, а спроби її «засудити» обертаються ще гіршими наслідками, коли розривається зв'язок часів та поколінь й формується феномен «розірваної пам'яті», який характеризується проявами соціально-історичної безвідповідальності, психологічним напруженням й різного роду конфліктами й травмами. Втім, бажання забезпечити соціальну стабільність примушує в цьому випадку пом'якшувати вимоги історичної справедливості. У зв'язку із цим лунають заклики «все залишити на своїх місцях», «не ворухити минуле», проголошується право кожного на «свою правду». На такій основі будується політична практика лібералізму. При всій привабливості цього шляху не можна не погодитися із Ж. Ліотаром, що атомізація (роз'єднання) людей, що передбачено поняттям мікро-нарати-ва та мовних ігор, веде до краху етики.

Історична справедливість в ідеологічних конструкціях. Ідентифікаційні процеси також пов'язані із пошуками «історичної справедливості». Усвідомлення «своєї» спільноти відбувалося в процесі взаємодії з іншими. Саме в цьому випадку відбувалося «привласнення» певного культурного надбання як спадку, а потім збереження його від зазіхань «інших», позначення культурних, а згодом й просторових кордонів «свого» світу. Зазвичай, в цьому випадку говорять про «історичну спадкоємність». По мірі укріплення спільноти зростає прагнення до першості на значно більшому культурному просторі. Не дивно, що зазначена метафора

грає ключову роль в різних ідейних конструкціях гегемоністського характеру. Варто згадати про ідеї відродження «Арабського халіфату», «Великої Польщі», «України від Сяна до Дона» та ін. В багатьох випадках гегемоністська мета прикрита реваншизмом й тоді «історичній справедливості» належить особлива роль (тракується як «історичне право» на певний простір). Безумовно, найбільш показовим прикладом у цьому плані є прагнення німецьких фашистів побудувати «Третій Рейх».

Метафора «історична справедливість» використовувалася й при побудові «прогресистських» соціальних теорій. Так, «звільнення пролетаріату» виступало в якості «історичного завдання» в працях марксистів. Часто в цьому випадку «історична справедливість» трактувалася як «історична місія», тобто претензії обґрунтовувалися не минулими обставинами, а новою соціальною роллю.

Дещо інший варіант відношення до метафори «історична справедливість» спостерігається з початком розповсюдження ідей мультикультуралізму. Сучасний динамічний світ зумовлює прагнення не згадувати старі образи, яких накопичилося чимало. У зв'язку із цим визнається існування багатьох «історичних істин», точніше їх рівноправність й, таким чином, не виникає спорів про історичну справедливість. Старий героїзм виглядає безглуздим, дивним, а почасти й смішним. Історична справедливість перетворюється на історичні «парадокси» та «казуси». Відповідно, в цьому випадку ми бачимо розвиток ідей лібералізму на новому історичному етапі. Однак лібералізм й у новому одязі аж ніяк не пом'якшує реальної конкуренції спільнот, не відмінняє «право сильнішого», навпаки, він фактично узаконює право на домінування тих чи інших соціальних груп та структур в неявному вигляді, в тому числі й з опертям на «очевидну» історичну справедливість. В результаті, як спроба протидіяти цьому домінуванню, серед представників виключених із «списку» домінантних спільнот спостерігається розповсюдження радикальних ідей, відродження фундаменталізму та націоналізму, вони знову піднімають старе знамено, на якому накреслено «історична справедливість».

Таким чином, підводячи певний підсумок, можна зазначити, що межі поняття «історична справедливість» є вельми широкими, а зміст вельми розмитим. Його використовують як для виправдання дій конкретного

історичного персонажу (втім, як і будь-якої людини в контексті «його» часу), так і для обґрунтування певних прагнень тих чи інших соціальних груп, політичних претензій та побудови різноманітних теорій та програм «відродження». При цьому лише зрідка автори такого роду міркувань роблять ремарки стосовно самого поняття. Як правило, воно скоріше виступає в «констатуючому» варіанті, коли та чи інша подія позначається як «акт історичної справедливості». Безумовно, це словосполучення належить до кола тих, які частіше використовуються без коментарів, як «само собою зрозуміле». Вочевидь, «історичну справедливість» можна сприймати та тлумачити як метафору. Ця метафора імпліцитно лежить в основі різноманітних дискурсів (наукового, публіцистичного, ідеологічного, етичного) та практик (політичних, культурних, комеморіальних). Вона є активним елементом «мовної гри» та важливою ланкою багатьох ідейних конструкцій. Її смислове наповнення та конфігурація залежить від соціокультурного контексту та спрямованого інтересу суб'єкта, який її використовує та інтерпретує. Її ілюзорна «універсальність» призводить до того, що часом її використовують без урахування норм того чи іншого дискурсу, вириваючи з контексту, без будь-якої рефлексії з приводу її змістовного наповнення. Оскільки дослідники розрізняють «живі» метафори, які здатні ставати основою комунікації, та «мертві» метафори, які є цвинтарем сенсів²², слід визнати, що зазначена метафора належить до розряду «вічно живих». Слід також відзначити, що її використання передбачає оперування «довгим часом», тобто реконструкція за її допомогою подій, процесів, поєднання та протиставлення соціальних груп та окремих людей зазвичай відбувається на матеріалі тривалого історичного періоду. До певної міри, використання цієї метафори передбачає розуміння основного вектору розвитку соціуму й, в цьому плані, вона легко вбудовується в різноманітні ідеологічні конструкції. Метафора містить у собі сильний етичний заряд, що дозволяє як консолідувати людей, так і руйнувати їх взаємодію.

Як маркер «соціально орієнтованої» історії, метафора «історична справедливість», тим не менш, неявно присутня й у так званій «суворій науці». В межах історичної науки її частіше використовують представники старої політичної історії, де з цією метафорою поєднано чимало вельми кон'юнктурних оцінок та думок. Разом із тим, часто саме на «історичній

22 Ионов И.Н. Идентификационная, коммуникативная и когнитивная составляющая цивилизационных представлений // История и современность. 2007. №2. С. 95.

справедливості» базується консенсус між професійними істориками та окремими соціальними групами, а також суспільством у цілому. Можна стверджувати, що зазначена метафора активніше «працює» в умовах бінарної культури, й навпаки її значення менше в тернарних культурних системах. Набуваючи різного змістовного наповнення, вона може виконувати різні функції в процесі осмислення минулого та конструювання майбутнього. Все це, на наш погляд, актуалізує питання про її роль в культурних процесах новітнього часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры. – М., 2003.
2. Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
3. Вжосек В. Историография как игра метафор: судьбы «Новой исторической науки» // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М., 1991. С. 60 – 74.
4. Вжосек В. Культура и историческая истина. – М., 2012.
5. Вжосек В. О смысле и назначении метафоры в гуманитарных науках // История и современность. – 2005. – №2. – С. 23 - 34.
6. Ионов И.Н. Идентификационная, коммуникативная и когнитивная составляющая цивилизационных представлений // История и современность. – 2007.– №2. – С. 79 - 121.
7. Историческая справедливость – это вредная химера: Круглый стол 2013 г. – Режим доступа: <http://www.echo.msk.ru/blog/publicpost/1056684-echo/>
8. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002.
9. Історіографічний словник. – Х., 2004.
10. Лиотар Ж. Состояние постмодерна. М., 1998. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt_with-big-pictures.html.
11. Нора П. Расстройство исторической идентичности // Мир истории: электронный журнал. 2010. №1 – Режим доступа: <http://www.historia.ru/2010/01/nora.htm>
12. Посохов С.И. Исторический оптимизм и современная культура: вместе или врозь? // Люди и тексты. Исторический альманах. Информационное пространство истории. М., 2014. С. 28 – 50.
13. Посохов С.И. «Своевременные размышления» о теориях памяти,

типах культуры и смыслах истории // Харківський історіографічний збірник. 2013. Вип. 12. С. 6 – 23.

14. *Рикер П.* Память, история, забвение. М., 2004. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/07.php.

15. *Святославский А.В.* Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. – М., 2012. – С. 288 - 313.

16. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. – М., 2014.

17. *Тоштендаль Р.* Профессионализм историка и историческое знание. – М., 2014.

